

ТУВЕ ЯНСОН: ПЪТУВАНЕ С ЛЕК БАГАЖ ПО НЕЛЕКИЯ ПЪТ ОТ ИЗКОННИТЕ КУЛТУРНИ ТРАДИЦИИ ДО ПОСТМОДЕРНИЯ КУЛТ

Росица Цветанова

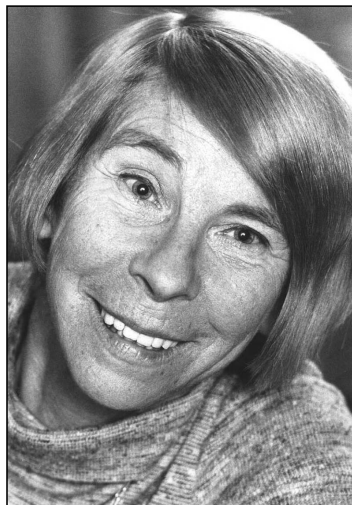
Софийски университет „Св. Климент Охридски“

Резюме. *Пътуване с лек багаж*, последната творба на Туве Янсон в превод на български, идва като илюстрация на нейното еднородно творчество с обширна читателска аудитория, като метафора на пътуването от скандинавските традиции и шведското влияние до болката от превръщането на авторката в национална и международна икона на изкуството – изкуство, породено от травма и порив за бунт. Чрез измамната, повърхностна идилия Янсон деконструира сигурността на семейния живот и протестира срещу войните и социалните стереотипи със средствата на сатирата, апокалиптичните бедствия и времевите алегории, чрез престорената невинност на творбите за деца, наситени с дълбинна психология, меланхолия и северен студ.

Keywords: children's books, art, patriarchal stereotypes, idyll, loneliness

Туве Янсон (1914–2001) – най-популярната финландска писателка в международен план след Мика Валтари и най-тачената авторка на творби за деца в родината си, наскоро се сдобила с ентузиасирана група почитатели и у нас след обновяването и допълването на поредицата за симпатичния Муминтрол, наред с издаването на творбата „за възрастни“ през изминалото лято – *Пътуване с лек багаж* (Жанет 45). В контекста на преводната литература в България текущата нашумялост на авторката е равносилна на своеобразно събуждане от летаргия, но не след една зима, както е случаят с обожаваните ѝ в цял свят герои, а след повече от 25 години непонятно забвение.

Новото издание (*Пътуване с лек багаж* с преводач Анелия Петрунова) следва утвърде-

Туве Янсон

на, но останала почти незабелязана традиция с начало 1985 г., когато в превод на Теодора Джебарова излизат *Омагьосаната зима* (1957) и сборникът с оригинално заглавие *Невидимото дете* (от 1962, у нас *Приказки*), последвани от *Корабът на вселените* (в оригинал *Мемоарите на татко Мумин* от 1968, превод Пламен Петров), *В края на ноември* (от 1970, Румяна Любенова) и една-единствена книга за възрастни – сборника разкази *Честна измама* (Антоанета Приматарова-Милчева).

Макар първоначалните преводи да предават правдиво духа на тези специфични финландскошведски творби, задавайки нормата за бъдещи опити, веднага се набива на очи хаотичният подбор без каквато и да било хронологична последователност – въпреки че не са обвързани сюжетно, книгите предполагат степен на опознаване на героите, чиято липса явно е довела и до подмяна на заглавия. Нищо чудно, че Туве Янсон десетилетия наред тлее в сянката на друга обичана шведскоезична писателка, каквато е Астрид Линдгрен, и до ден-дневен се възприема основно като автор на книги за деца. Към този момент на български е достъпна цялата муминска поредица – вкл. специфичната уводна *Малките тролове и голямото наводнение*, а *Пътуване с лек багаж* следва да разшири спектъра на читателските впечатления и да създаде по-точна, обхватна и обективна представа за авторката извън рамките на традиционния (и все пак оправдан) захлас по нейните „детски“ герои.

Муминският свят поначало се схваща като въплъщение на финландскошведското¹⁾. Нерядко се случва да бъде пояснявано, че финландската писателка Туве Янсон всъщност твори на шведски език, но причината е колкото проста, толкова и естествена – тя произхожда от група, представляваща едва 5,6% от населението на Финландия – т. нар. финландски шведи. Не им допада да ги наричат малцинство, тъй като оформят жизнена прослойка от финландската нация с традиции от времето на шведското управление (до 1809 г.), езикът им по конституция е официален за страната, какъвто е и господстващият фински, а най-дейните народни будители от XIX век, създали целенасочено финландския национален идиом и финскоезичната литература чрез дебати на шведски език, се надигат именно от редиците на тази шепа финландци. Уникалната им идентичност е тръгнала от една доминираща нация, упражнявала централизирана власт и издигнала се до велика сила в миналото, а се е дооформила в състояние на притиснатост между две мнозинства. Оттук произхожда и техният различен светоглед, в който е залегнало силното чувство за историческа принадлежност към Финландия и съпричастност с фините, въпреки че на тях самите дълго се гледа като на последните останки от един архаизиран елит. Именно от шведския етнос финландските шведи са наследили своята миролюбива природа, изключваща сепаратистките

стремежи, но също така и унификацията (Денси, 1946: 513). Макар специфичният им диалект, обединил шведската лексика с финската фонетика, понастоящем да губи позиции, все още битова убеждението, че наличието на два официални езика не е проблем, а по-скоро ресурс и ключ към Скандинавия и западния свят.

Сходно е положението на финландскошведската литература – неизчерпаем източник на нови заглавия и своеобразен микрокосмос, освободен от модите на двете заобикалящи я традиции. Финландските шведи черпят от три култури: финската, шведската и своята собствена, дори се твърди, че начинът, по който Туве Янсон „конструира литературното пространство, може да отразява финландскошведската маргинализация, при която финският свят остава на заден план, привидно незабелязан, докато шведският е отделен на отсрещния морски бряг“ (Николаева, 2000: 305). Известен факт е, че Муминската долина е разположена сякаш в действителния финландски архипелаг, със същите географски и климатични условия, но някак интимна, откъсната и самодостатъчна, отворена обаче за пришълци – с център пространството на дома, тъй като „националната идентичност в една малцинствена култура се съхранява основно чрез семейството“, при това то предоставя онази идилична сигурност, която се смята за отличителна характеристика на финландскошведския мит (Николаева, 2000: 304). Домът често е натоварен с конотациите на базисната безопасност – необходимост както по време на война, така и в мирни дни, но за заплашените от асимилация финландски шведи²⁾. Самата Туве Янсон от детството до старостта си прекарва летата на острови във Финския залив и нестихващото въздействие на тези преживявания струи от страниците на *Пътуване с лек багаж*.

Призната за една от най-оригиналните разказвачки в родината си и носителка на множество отличия, сред които изпъкват например наградата Х. К. Андерсен („Нобеловата награда за детска литература“⁴⁾) и златният медал на Шведската академия, Туве Янсон поначало се възприема основно като илюстратор³⁾. Родена е в Хелзинки, в семейството на скулптор и свободомислещ художничка, започва да рисува още преди да проходи и учи изкуство в Швеция и Париж. През 40-те и 50-те години на XX век се числи към най-значимите художници в родината си, а пейзажите – основно картини от Хелзинки и архипелага, наред с натюрмортите и автопортретите, са сред любимите ѝ мотиви. Интересната комбинация от буржоазни нрави и бохемски бит прониква множество от творбите на Туве Янсон, наред с друга следа от родния дом – патриархално настроения баща и майката, която обгрижва децата и осигурява храната им⁴⁾.

Независимо дали малката Туве описва ежедневни случки или налудничави, спонтанни начинания, всички те са вдъхновени от духа на свободата

в родния дом и неограниченото въображение на детето (а често и на родителите). По същия начин пленяват и героите от муминските книжки – фантастични създания, които не съществуват в нито една традиция, те все пак са отпечатък от шведското литературно влияние, и по-точно страховит и грозен трол от книжка с картинки на известната шведска писателка Елза Бесков (1874–1953). Немалко приказни мотиви доминират творчеството на Туве Янсон (често с ироничен оттенък), придружени от фолклорната символика, свързана със смяната на сезоните, конотациите на смъртта, староскандинавската митология, преплетени до неузнаваемост с по-нови елементи от финландскошведските поети модернисти, от идеите на Фройд, феминизма и историята на половете.

Сложността на проблемите, комплексното психологическо развитие на героите и сходството в тематиката на отделните творби не позволява да ги ограничаваме до простата дихотомия книги за деца – книги за възрастни. При това Туве Янсон си служи с т. нар. техника *cross-writing* – понятие, включващо както смесена читателска аудитория, така и пренос на идеи между книгите за различни възрасти на един и същ автор. Неслучайно разказите и романите ѝ първоначално карат читателя да потръпне, усетил стаените заплахи, хладината и самотността без посредничеството на меката муминска лапа, същността на творбата обаче си остава същата, а функцията отново е лечебна. Тя именно превръща Туве Янсон в типична представителка на следвоенното поколение финландски писатели (по-често финскоезични), в чиито текстове нахлува нов интензитет, обсебеност от жизненоважното, но наред с това и силна насоченост към изкуството и „изкусността“, тъй като войната се връзва „като нож“ в живота им и променя условията за творчество (Вик, 1996).

За разлика от други повествования от следвоенния период, белязани от отчетлив реализъм, Туве Янсон покрива парализиращия хаос след бомбардировките на Хелзинки и травмите от безсмислените боеве с булото на метафората. Самият Муминтрол в първоначалния си стилизиран образ ѝ служи за подпис на карикатурите в дяснолибералния, сатиричен финландскошведски вестник *Гарм*, чрез които авторката осмива Хитлер, Сталин и войната като цяло, а повествованието в „детските“ истории сякаш трепери от невидими заплахи, от катаклизми и усещане за края на света – умел, дори красив похват, чрез който авторката на практика крещи от психическа изнемога. Природните катастрофи (потопи, комети) в света на Муминтрол са се наслоявали в съзнанието на Туве Янсон десетилетия преди да избухне Втората световна война, прибавяйки към източниците на нейното вдъхновение и Библията. Дъщеря на пастор, майката на писателката разполага със сериозен арсенал от притчи, превръщайки детството ѝ в „същински рог на изобилието от истории“ (Вит Бретстрьом, 1996).

Изпълнени с фантастични създания или автобиографични факти, творбите на финландската шведка „пътуват“ между топлия уют/гостоприемството и мъглявата сивота, усещането „да не си местен по правилния начин“ (Смит, 2009), между терапевтичните функции на писането от периодите след войната и след постигането на световна известност. По сходен начин пътува и финландскошведската литература през вековете: в миналото тя е била утвърдена културна даденост, литература на образования елит, писана на единствения официален език във Финландия отпреди XX век, когато жените писателки тепърва са започвали да се борят за равнопоставеност и място в литературната история; днес писането на финландскошведски във Финландия брани своите позиции в държава, където е заплашено да остане само по пътните знаци с надписи на двата официални езика, и тъкмо авторки като вече покойната Тове Янсон продължават да отстояват позициите му – иновативните по природа финландци разработват електронни версии на книжките ѝ, където имагинерният свят оживява в интерактивни картинки, а текстът звучи и за най-малките.

В средата на 60-те години авторката се насища на муминската поредица и се насочва по-сериозно към относително зрялата аудитория. И все пак границата е флуидна – едни от последните мумински истории често се разглеждат като съмнително подходящи за обозначението „детска литература“, докато следващите творби с главни героини малката Тове и малката София (нейната племенница в действителния живот), макар и дълбокомислени, не биха могли да се заклеймят като „четиво за възрастни“. За романа *Честната измамница* (1982) пишат: „Зловеща камерна пиеса, разиграваща се на архипелага“ (Uppslagsverket Finland), макар героите отново да са деца – разликата произтича единствено от факта, че сивотата, самотата и отчуждението не разполагат с характерния за Тове Янсон контрапункт, а именно родния дом, затова героите са принудени сами да го търсят. Цялото творчество на авторката е пропито от темата за самотата, но също така и усамотението – търсено, повече или по-малко успешно – където индивидуализмът на човека на изкуството противостои на изконно човешката потребност от „компания отвъд половите граници“ (Uppslagsverket Finland). Тази характеристика е валидна както за Снусмумрик – най-верния другар на Муминтрол, самотен скитник и музикант, така и за редица образи от *Пътуване с лек багаж* (1987).

Четейки актуалния у нас сборник, най-напред се набива на очи възможността на героите да останат анонимни, да бъдат самотници по множество начини. На фински съществува изразът *olla omissa oloissaan*, почти непреводим, но предаващ с характерния за този народ лаконизъм потребността човек да бъде сам „по приятен начин“, т.е. без елемента на отхвърляне. Характерна за (често принудителното) общуване между об-

разите в разказите е и невъзможността да разберат другия, препращаща автоматично към разговорите на Муминтрол с Туу-тики. Тези сравнения не са самоцелни, а следва да илюстрират взаимопроникването между книгите „за деца“ и „за възрастни“ на Туве Янсон. Ще цитирам и едно наблюдение на Бойко Пенчев в рецензия на *Пътуване с лек багаж* (08.11.2012 в Капитал light): „Ние сме свикнали литературата да вписва човека в гравитационното поле на секса или обществото, но тази книга отказва тези координатни системи“. И тук обяснението не е твърде сложно, но то се основава на по-новите прочити на Янсоновите книги през призмата на т. нар. *queer theory*. Става дума за „коварния“⁵⁾ автор на детски книжки и акта на балансиране между света на възрастните и този на децата в муминската поредица, проблематизирането на патриархалното семейство и традиционните модели на едностранна комуникация между възрастни и деца.

Налице е схващането, че Туве Янсон започва да пише привидно за деца именно с цел да избегне темата за секса, възползвайки се от разпространеното разбиране, че детската литература *трябва* да бъде чиста и невинна. Придавайки на своите муминтролове андрогинната физическа форма, впитайки в текстовете си конотации, каквито сам Фройд би изследвал на драго сърце⁶⁾, авторката си издейства свободата да пише за себе си, без да ѝ бъде търсена сметка. Сексът е една от забранените теми в комиксите с Муминтрол, които Янсон рисува от 1953 до 1959 г. за в-к *Evening News*, Лондон, но и като цяло присъствието му в нейното творчество би изглеждало пошло,

аматорско и „не на място“. Въпреки това авторката дръзва да борави с еротичен подтекст през 80-те, когато това е недопустимо в детските книжки, а муминският наратив прогресивно се задълбочава на психологическо ниво, докато не се отърси от конвенционалните свързващи звена с детската литература. Недоизказаното, недообясненото примамава читателите на всички възрасти и на подсъзнателно равнище, независимо дали потъват в атмосферата на Муминската долина или в също толкова неопределените във времево и пространствено отношение разкази от *Пътуване-то*.

Общи са също така афинитетът към тишината и мълчаливата дистанцираност; натрапниците, които внасят смут в спокойния свят на героите и нерядко ги ограбват,

но в крайна сметка са приети от своите „жертви“; волните и самостоятелни детски образи; вечно мамещата гора и природата като духовна потребност; фигурата на твореца и изкуството като единствен „съсърд“ на щастието и искреността; мистиката на невидимата заплаха; честите заминавания. Особено силно доловимо е присъствието на морето с притегателната сила на островите и бурите му, с морските птици, на които никой не може да се натрапи безнаказано – неслучайно корицата на българското издание е украсена с чайка, доказваща вече затвърдените стил, адекватност и въображение в графичното оформление на поредицата *Кратки разкази завинаги*.

Независимо как разбират и тълкуват прочетеното, почитателите на Туве Янсон в над 40 езикови ареала продължават да се множат. Комерсиалният успех и материалните измерения на славата карат авторката на даден етап преди написването на *Омагьосаната зима* да намрази героите си, както споделя със стъписваща искреност в интервю за финландската телевизия *YLE*. Днес обаче вече 67-годишните муминтролове са достигнали ранга на класика, тъй като с тях са израснали поне три поколения – а тъй като споделят ценностите на финландския народ (особено любов към природата и силно изразено чувство за равнопоставеност), финландското посолство в Япония преди година реши да въведе концепцията Муминска дипломатия, за да затвърди имиджа на страната в Далечния изток. От друга страна, огромни количества цитати, често на спокойната и разумна мама Муминка, се прилагат в шведската когнитивна поведенческа терапия. Няма съмнение, че добродетелите от тайнствения Север вече са пропили съзнанието и на българските читатели – посредством топлия домашен уют, толерантността и обезоръжаващия минимализъм или ледените тръпки на екзистенциалната самота и типично скандинавската меланхолия.

БЕЛЕЖКИ

1. На шведски понятието *finlandssvensk* обозначава всичко, свързано с общността на финландските шведи – вкл. тяхната литература на шведски език. На български понятията „финландци/финландско“ се явяват обединяващи за финското и финландскошведското.
2. След края на Втората световна война финландското правителство забранява на бежанците от Карелия да се заселват в територии с доминиращо финландскошведско население, за да не влияят на неговата идентичност. „Земята“ е една от основните ценности и не бива да се продава на фини – поне според схващанията през XX век, но днес се говори по-скоро за „езикови острови“, застрашени от финскоезичната доминация.

3. Авторката сама илюстрира книгите си с революционни похвати, превръщайки текст и картина в неделима цялост. Нейната ръка е украсила и „Алиса в страната на чудесата“, наред с творби на Толкин, олтари на църкви във Финландия и помещения в обществени сгради. Картините ѝ днес са изложени например в Атенеум – централния музей на изкуствата в родния ѝ Хелзинки.
4. Докато бащата на Туве Янсон рядко е започвал проекти със съмнителна печалба, майка ѝ творяла за основната част от издръжката, макар да оставала в сянката на съпруга си. По същия модел татко Мумин често е изобразяван като авантюрист и традиционен патриарх, докато мама Муминка представлява нескончаем източник на разумни съвети и хранителни припаси – тъкмо те олицетворяват връзката с дома, когато героите по някаква причина го напускат.
5. По заглавието на статия от Туве Янсон: „Коварният автор на книги за деца“ от 1961 г.
6. Вит Бретстрьом посочва, че през 30-те години на миналия век в културно-либералните и ляво ориентирани кръгове във Финландия кръжи ориентация към психоанализата и еротичния витализъм. Самата Туве Янсон живее по време, когато хомосексуалната ориентация е престъпление (до 1971 г.), т.е. пак по думите на Вит Бретстрьом „сублимацията на нагоните непосредствено поражда разказ за детската аудитория“ (Вит Бретстрьом, 2003: 194).

ЛИТЕРАТУРА

- Пенчев, Б. (2012). За островите и хората. в. *Капитал light*, 08.11.2012
- Петров, П. (2003). *Туве Янсон* в Преводна рецепция на европейските литератури в България, Том 5: *Скандинавски и прибалтийски литератури*, изд. Марин Дринов, София 2003, 179–184
- Brettström, E. W. (1996). Motståndets utopi: Om Tove Jansson. *Nordisk kvinnolitteraturhistoria: Band 3, Vida världen 1900–1960*, Höganäs 1996, 466–474
- Brettström, E. W. (2003). *Ur könets mörker Etc. Litteraturanalyser 1983–1993, Ur könets mörker Etc. Litteraturanalyser 1993–2003*, Stockholm 2003
- Dancy, E. (1946). Finland Takes Stock. *Council on Foreign Affairs*, April 1946, 513–525
- Nikolajeva, M. (2000). Muminvärlden – sinnebild för det finlandssvenska. *Finlands svenska litteraturhistoria*, Atlantis, Stockholm 2000, 304–309
- Sandelin, R. (2012) (ред.) Tove Jansson. *Uppslagsverket Finland*, Schildts
- Smith, A. (2009). A winter's tale. *The Guardian*, 07.11.2009
- Wik, I. (1996). Finlandssvenska krigsmodernister. *Nordisk kvinnolitteraturhistoria: Band 3, Vida världen 1900–1960*, Höganäs 1996, 513–520

TOVE JANSSON: TRAVELLING LIGHT ON THE UNEASY PATH FROM THE ANCIENT CULTURAL TRADITIONS TO THE POSTMODERN CULT

Abstract. *Travelling light*, the latest work of Tove Jansson in Bulgarian translation, comes to illustrate her homogenous oeuvre with various readers and acts as a metaphor of the trip from Scandinavian traditions and Swedish influence to the pain of Jansson's transformation into a national and international icon of artistry – of art, born by war traumas and the urge for revolt. Through the deceitful, superficial idyll she deconstructs the safety of family life and protests against the wars and social stereotypes by means of satire, apocalyptical disasters and time allegories, of the fictitious innocence of children's books full of psychology, melancholy and Nordic cold.

Rositsa Tsvetanova

✉ Sofia University „St. Kliment Ohridski“
15, Tsar Osvoboditel Blvd.
1504, Sofia, Bulgaria